

ULBS

Universitatea "Lucian Blaga" din Sibiu

Școala doctorală interdisciplinară

Domeniul de doctorat: Teologie – Misiologie și Ecumenism

TEZĂ DE DOCTORAT

**DIMENSIUNEA FILANTROPICĂ A EXPRESIEI „LITURGHIA DUPĂ
LITURGHIE” ÎN GÂNDIREA PR. PROF. ION BRIA**

Rezumat

doctorand:

Pr. Valentin Ionuț Moșoiu

conducător științific:

Pr.Prof.Dr.Univ. Aurel Pavel

SUMAR

Lista abrevierilor

IRM – rev. „International Review of Mission” (Geneva)

ST – rev. „Studii Teologice” (București)

O – rev. „Ortodoxia” (București)

EIBMBOR – Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe
Române

FR – *Filocalia*

GB – rev. „Glasul Bisericii” (București)

BOR – rev. „Biserica Ortodoxă Română” (București)

MO – rev. „Mitropolia Olteniei” (Craiova)

WCC – World Council of Churches

VO – rev. „Vestitorul Ortodoxiei”

MB – rev. „Mitropolia Banatului” (Timișoara)

MMS – rev. „Mitropolia Moldovei și Sucevei” (Iași)

RT – rev. „Revista Teologică” (Sibiu)

SOP – rev. „Service Orthodoxe de Presse” (Paris)

CUPRINS

SUMAR.....	
Error! Bookmark not defined.	
CUPRINS.....	2
1. INTRODUCERE.....	3
2. SCHIȚĂ BIO-BIBLIOGRAFICĂ.....	8
2.1. Viața.....	8
2.2. Opera.....	23
3. TEOLOGIA MISIONARĂ ÎN BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ.....	35
4. FILANTROPIA ÎN BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ.....	53
5. EXPRESIA „LITURGHIA DUPĂ LITURGHIE” ÎN GÂNDIREA PREOTULUI ION BRIA.....	92
5.1. Originea și Definirea Expresiei.....	93
5.2. Linii Directoare.....	96
5.3. Iplicații pastoral-misionare.....	110
6. POSTERITATEA EXPRESIEI „LITURGHIA DUPĂ LITURGHIE” ȘI TEOLOGIA ORTODOXĂ PASTORAL-MISIONARĂ ACTUALĂ.....	119
6.1. Sintagma misionară „Liturghia după Liturghie” în Teologia Misionară Contemporană.....	119
6.2. Teologia Pastoral-Misionară în Ortodoxia Românească Actuală. Contribuția Preotului Ion Bria.....	127
CONCLUZII.....	191
BIBLIOGRAFIE.....	206

CUVINTE CHEIE:

- activitate pastoral-misionară,
- misiologie,
- parohie,
- raportul clerici – laici,
- teologie social,
- filantropie,
- Liturghie și misiune,
- „Liturghia după Liturghie”,
- Ion Bria

Introducere

Din punct de vedere misionar-ecumenic, activitatea profesională, didactică și editorială întreprinsă de preotul Ion Bria ne face să afirmăm că avem de-a face cu cel mai important teolog misionar ortodox român și unul dintre cei mai de seamă teologi misionari ortodocși din secolul al-XX lea. Cu o gândire originală și profundă, abordând teme dintre cele mai actuale și mai dificile din viața atât de zbuciumată a Bisericii Ortodoxe în acest „secol al totalitarismelor”, preotul Ion Bria a împlinit pe deplin ceea ce îi „profețise” părintele Dumitru Stăniloae, care în două scrisori pe care i le-a trimis, îl leagă oarecum ca un „moștenitor spiritual” al său și scria următoarele: „Socotesc că ești singurul în stare să faci o interpretare de nivel a scrisului meu, căci ești singurul care gândești personal, creator, singurul teolog român din generațiile de după mine, frământat de probleme și cu resurse de exprimare nouă, subtilă, poetică. Poate că dacă ai întreprinde o astfel de lucrare mai extinsă, care ar vrea să fie și o ducere mai departe a gândirii teologice românești, ai face un mare serviciu operei de-a face cunoscut spiritul creator al Ortodoxiei românești. Rămân mereu ferm convins că ești singurul teolog de după mine care gândești viu, original, capabil de alte și alte intuiții și largi și personale sinteze. Fiecare din ceilalți are câte o însușire: hărnicie, logică, simțire. Frăția ta le ai pe toate. Ai întreaga complexitate a unui teolog”¹.

Această complexitate de care vorbea părintele Stăniloae se reflectă în varietatea temelor teologice abordate în opera sa – cuprinzând 34 de cărți, 19 cursuri (post)universitare și peste 270 de studii și articole, publicate în limbile română, engleză, franceză și germană – de preotul Ion Bria.

Stadiul cercetării. În pofida acestei productivități teologice impresionante, atât din punct de vedere cantitativ, dar și calitativ, opera preotului profesor Ion Bria nu a fost, în opinia noastră, receptată în teologia românească la adevărata sa valoare. Lipsește încă o monografie care să articuleze principalele sale contribuții aduse la dezvoltarea teologiei misionare ortodoxe contemporane. E drept, pașii importanți fuseseră făcuți în această direcție de cele două volume omagiale ce au fost publicate la Arad și Sibiu². Ultimul dintre

¹ Nicolae Moșoiu, Ciprian Iulian Toroczka, „Postfață”, în Ion Bria, *Hermeneutica teologică. Dinamica ei în structurarea Tradiției*, Ediția a II-a, Ed. Andreiană, Sibiu, 2009, p. 204.

² Ioan Tulcan, Cristinel Ioja (coord.), *Pr. prof. dr. Ion Bria (1929-2002): The reception of his theological thinking and its relevance for the overpass of the ecumenical & missionary deadlock*, Editura Universității Aurel Vlaicu, Arad, 2009; Nicolae Moșoiu (coord.), *Relevanța operei Părintelui profesor Ion Bria pentru viața*

acestea, coordonat de Pr. Conf. Dr. Nicolae Moșoiu, se adaugă altor contribuții aduse de acest strălucit ucenic al profesorului Ion Bria valorificării gândirii acestuia de către teologii mai tineri. De altfel, cercetarea de față și-a avut imboldul tot în persoana părintelui profesor Nicolae Moșoiu, care ne-a semnalat importanța sintagmei „Liturghia după Liturghie” deopotrivă în spațiul teologic actual ortodox și ecumenic.

Scopul cercetării. Lucrarea de față are ca scop tocmai reliefarea relevanței pe care o poate avea opera preotului Ion Bria în teologia de astăzi. Nu este mai puțin adevărat că trebuie ținut cont și de biografia teologului român, care și-a pus amprenta asupra gândirii sale. Drept urmare, vom contextualiza atunci când vom considera necesar cadrul în care profesorul Ion Bria și-a promovat ideile culturale, sociale și teologice. Astfel, credem noi, ele vor fi mai bine înțelese, urmând ca în final să reținem direcțiile pe care aceste idei se pot înscrie în teologia românească pe viitor.

Metodologia cercetării. Ținând cont de cele spuse anterior, se înțelege că metodologia utilizată de noi va fi una cu caracter interdisciplinar. Dintre metodele pe care le avem în vedere se numără următoarele:

Metoda istorică ne va ajuta să evocăm cele mai importante etape din istoria misionară a Bisericii Ortodoxe Române, mergând din Evul Mediu și până în contemporaneitate. Acest excurs istoric este necesar pentru a putea fi identificate principiile fundamentale și rezultatele care au definit misiunea ortodoxă, respectiv poziția teologiei misionare pe care a dezvoltat-o preotul Ion Bria în continuitate cu predecesorii săi, aducându-și în același timp și contribuția sa originală.

Metoda comparativă va contribui și ea la o mai bună înțelegere a ceea ce definește specificul misiunii ortodoxe, mai ales în relație cu alte paradigme misionare, care se regăsesc în cadrul celorlalte tradiții și denominațiuni creștine. Membru activ în dialogul ecumenic, teologul Ion Bria a cunoscut îndeaproape mutațiile produse în cadrul celorlalte confesiuni creștine. Astfel, el a putut să facă o comparație cu linia ortodoxă misionară, bazată pe tradiția biblico-patristică. Desigur, această misiune a fost și este determinată de condițiile socio-istorice, însă nu trebuie niciodată pierdute din vedere principiile eclesiologice care stau la baza misiunii și care sunt neschimbabile. În consecință, fiecare loc și perioadă istorică determină discontinuități, fără însă a altera esența misiunii Bisericii.

Metoda analitică ne ajută să identificăm și să analizăm palierele pe care se desfășoară misiunea ortodoxă din perspectiva trasată de preotul profesor Ion Bria. De asemenea, ne pune

la dispoziție date pentru a semnală „punctele tari” și „punctele slabe” ale acestei lucrări, precum și posibile căi de îmbunătățire și dezvoltare a ei pe viitor.

Metoda sintetică ne va ajuta să adunăm laolaltă aceste principii misionare care se regăsesc în opera teologică a profesorului Ion Bria. Valoarea lor de sinteză va reprezenta un pas necesar pentru ca generația de astăzi și cele viitoare să înțeleagă importanța pe care a avut-o acesta, în diferite și dificile contexte istorice (1) perioada comunistă din România, marcată de gândirea materialist-dialectică atee; 2) dialogul ecumenic din secolul XX, marcat de mari speranțe și, în același timp, de derapaje și provocări ale culturii post-moderne: secularizare, globalizare, relativism, spirit sincretist etc.; 3) perioada de tranziție de după 1990, când societatea românească în general și Biserica Ortodoxă Română în special se aflau la cumpăna unor tensiuni antagonice: tradiționalism/înnoire, conservatorism/deschidere, continuitate/discontinuitate etc.). Doar în acest fel liniile de dezvoltare trasate, uneori doar schițate, de preotul Bria vor putea fi continuate, dezvoltate și puse în aplicare de către noi toți, urmașii săi, „actori” pe scena lucrării filantropice și misionare a Ortodoxiei românești. Într-un fel, chiar preotul profesor Ion Bria atrăsese atenția că rolul de „punte între Orient și Occident” pe care trebuie să-l aibă aceasta din urmă reprezintă mai mult o sarcină, și nu un privilegiu. Este o sarcină de care teologii ortodocși români nu pot face abstracție – iar acesta este un punct asupra căruia marele teolog misionar român s-a oprit cu reflecții demne de memorat, asumat și aplicat.

Structura lucrării. Teza de față este structurată pe cinci mari capitole. În primul capitol vom trasa o schiță bio-bibliografică a preotului Ion Bria, în care vom marca principalele etape ale vieții sale – una dedicată slujirii Bisericii – și respectiv principalele cărți și studii care vor constitui una dintre cele mai originale și incitante contribuții aduse de teologia românească din a doua jumătate a sec. XX – începutul sec. XXI.

Pentru a înțelege mai bine locul ocupat de gândirea preotului profesor Ion Bria în teologia românească recentă, al doilea capitol va oferi, pe scurt, un tablou al teologiei misionare ortodoxe românești sec. XX. Se va observa astfel că, spre deosebire de majoritatea predecesorilor săi, profesorul Ion Bria a făcut o teologie caracterizată de spirit critic, fără însă a cădea în ispita teologiei de tip „anti-secte”. Denunțând orice tip de prozelitism, el va promova în același timp o teologie de deschidere față de valorile creștine din orice tradiție și confesiune creștină (emblematic, manualul său se intitulează „Teologie dogmatică și ecumenică”). Intenția era de a se distanța de ispita unei teologii ortodoxe defensive, „de mijloc”, care folosea argumentele teologice catolice împotriva teologiei protestante și invers. Dimpotrivă, marele teologul român a militat pentru o teologie ortodoxă specifică, atât în

metodă cât și în conținut, ceea ce o făcea și originală. Perspectiva promovată era una pozitivă, nu negativistă.

Al treilea capitol va prezenta filantropia în Biserica Ortodoxă Română până la jumătatea sec. XX. Este un capitol necesar pentru înțelegerea realităților de la care a pornit preotul profesor Ion Bria în trasarea sarcinilor misionar-filantropice pentru Biserica Ortodoxă Română, mai ales în noile condiții socio-istorice de după 1990.

Următorul capitol analizează expresia „Liturghia după Liturghie” în gândirea părintelui profesor Ion Bria. Se arată 1) originea și definirea expresiei, 2) linii directoare și 3) implicații pastoral-misionare. Acest al patrulea capitol reprezintă punctul central al proiectului de cercetare, concretizat în lucrarea de față.

Ultimul capitol, al cincilea, este unul prospectiv: se referă la posteritatea expresiei „Liturghia după Liturghie” și teologia pastoral-misionară în Biserica Ortodoxă Română astăzi. Aici sunt făcute câteva predicții asupra direcțiilor pe care

le-ar avea de urmat activitatea social-filantropică și misionară, în așa fel încât să fructifice principiile trasate în opera sa teologică de către marele Profesor Ion Bria.

Ajunși la finalul cercetării noastre, am arătat că prin toată activitatea sa teologică, pastoral-misionară și ecumenică, preotul profesor Ion Bria rămâne un model de urmat pentru generațiile de teologii de astăzi și din viitor³. Aprecieri pozitive în acest sens regăsim în cele două volume omagiale, unul apărut la Arad, iar celălalt la Sibiu, pe care le-am citat în numeroase rânduri de-a lungul acestei teze (vezi nota 2). În continuare dăm un singur exemplu: Pr. Bria, prin intensa și îndelungată sa activitate – de aproape treizeci de ani – în cadrul structurilor Consiliului Ecumenic al Bisericilor, „este una dintre vocile teologice cele mai dinamice și mai autorizate din vremea noastră în ce privește prezentarea și dialogul Ortodoxiei cu lumea occidentală”⁴.

Nu este mai puțin adevărat că au fost și voci critice care au pus în discuție anumite concepte și direcții pe care le-a trasat preotul profesor Ion Bria. Spre exemplu, părintele profesor Ioan Ică sn., referindu-se la manualul de Teologie Dogmatică și Ecumenică în comparație cu *Dogmatica* Părintelui Stăniloae, scria că deși primul, „se vrea să fie pe aceeași linie a Tratatului de Teologie Dogmatică Ortodoxă a pr. Dumitru Stăniloae, dar folosește pentru teologia dogmatică ortodoxă comparată termenul echivoc de Teologie ecumenică, care

³ Contribuția adusă de Ion Bria la dezvoltarea teologiei dogmatice ortodoxe române este sintetizată în Cristinel Ioja, *Dogmatică și dogmatişti. Prologomena, privind aprofundarea Teologiei Dogmatice Ortodoxe în România în a doua jumătate a sec. al XX-lea și începutul sec. al XXI-lea*, Ed. Marineasa, Timișoara, 2008, p. 175-214.

⁴ Vasile Vlad, „Dinamica Ortodoxiei: Identitate și înnoire – în perspectiva Părintelui Profesor Doctor Ion Bria”, în N. Moșoiu (coord.), op. cit., p. 449.

în viziunea autorului este o „dogmatică creștină” (!?) ce face abstracție de simbolismul confesional și face teologie creștină valabilă „per se și pentru toți”. În același timp, tratatul nu mai apare ca rod al unei experiențe didactice îndelungate de predare a teologiei dogmatice, ci „un florilegiu de scholii” format din diverse studii dogmatice publicate pe parcursul anilor, „în intenția de a face parte dintr-un manual sau compendiu pentru studenți și care constituie substanța cursului *ad hoc* de „teologie dogmatică și ecumenică”, ținut la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Sibiu, între anii 1995-1999. În vederea acestui scop, autorul a făcut naveta Geneva-Sibiu, la intervale mai mari de timp”⁵.

Preafericitul Patriarh Daniel Ciobotea, pe atunci Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, afirma referitor la conținutul lucrării *Ortodoxia în Europa. Locul spiritualității române*: „Chiar dacă argumentarea afirmațiilor sale nu este totdeauna suficient de dezvoltată, ceea ce poate suscita uneori rezerve din partea cititorului, totuși autorul provoacă la a reflecta asupra unor probleme de ordin pastoral, etic-social, misionar și ecumenic. Observațiile critice ale autorului asupra unor aspecte ale teologiei și vieții creștine de azi, pe care Editura Trinitas le respectă, chiar dacă nu le împărtășește” etc. (vezi p. 5-6).

Părintele Profesor Gheorghe Drăguliu în recenzia realizată la *Dicționar de teologie ortodoxă*, deși saluta anumite aspecte pozitive – cum ar fi metoda integrării expresiilor liturgice, a rugăciunilor în textul *Dicționarului*, a ilustrării afirmațiilor doctrinare aproape exclusiv prin extrase din Filocalie –, semnalează concomitent și unele inadvertențe ale acestei lucrări, puse pe seama faptului că Părintele Bria „nu a fost în situația de a-și face personal corectura”. Dintre aceste inexactități amintește: 1) noțiunea chenozei înțeleasă ca „aneantizare” a firii dumnezeiești în actul Întrupării; consacrarea mirului de către episcop și nu într-un cadru solemn în Sinod. Totodată textul trebuie „să renunțe la numeroasele lui franțuzisme” iar autorilor ortodocși este necesar să li se evidențieze demnitatea lor „ieratică”⁶.

La rândul său, pr. Conf. Dr. Daniel Buda, în introducerea unui volum publicat la Sibiu, ce cuprindea traducerea unor studii ale lui Ion Bria, arăta că există în opera acestuia aspecte abordate care nu sunt, în opinia noastră, acceptabile sau actuale astăzi: „deschiderea cultului ortodox” sau cel puțin anumite aspecte ale acestui concept de altfel interesant din punct de vedere ecumenic; entuziasmul legat de rugăciunile ecumenice; în fine, reconsiderarea poziției că doar unitatea deplină în credință permite comuniunea sacramentală și euharistică.⁷

⁵Vezi Pr. Prof. Dr. Ioan Ică, *Recenzie* la Pr. Prof. Dr. Dumitru Popescu, „Iisus Hristos Pantocrator”, în *ST 2* (2006), nr. 1, p. 224.

⁶Cf. Pr. Gheorghe I. Drăguliu, *Recenzie* la pr. Prof. Dr. Ion Bria, *Dicționar de teologie ortodoxă A-Z*, București, 1981, 399 p., în *BOR 99* (1981), nr. 9-10, p. 1130-1132.

⁷Daniel Buda, „Studiu introductiv”, în Ion Bria, *Studii de misiune și ecumenism*, p. XIX.

Totuși, preotul Bria însuși era perfect conștient de rolul pe care trebuie să-l joace teologul în zilele noastre – după cum s-a spus, exercitând o veritabilă „harismă”⁸ – iar cuvintele rostite în provocatoarea sa autobiografie pot fi privite ca un fel de „crez” care l-a animat de-a lungul vieții: „Fiecare generație își are «Ambigua» ei, mai ales generația actuală care trăiește într-o lume fără repere. Azi, la o cotitură radicală a istoriei, virajele sunt extreme și derapajele periculoase. Intră în responsabilitatea teologului să-i ajute pe studenți, pe preoți, creștini, tineri și adulți, să afle, în labirintul societății și civilizației postmoderne, itinerarul mântuirii personale pe urmele lui Hristos, ca să ajungă la cunoașterea Adevărului. Sunt convins că Biserica suferă când nu este susținută și însoțită de o teologie lucidă, critică și creatoare, plină de speranță”⁹.

În opinia noastră, dezideratul de mai sus a fost întruchipat chiar de teologia Printelui Profesor Ion Bria. Principala sa calitate a fost cea de teolog misionar ortodox, iar în ultima vreme se subliniază din ce în ce mai puternic contribuția adusă de el la dezvoltarea teologiei pastoral-misionare, contribuție ce i-a fost recunoscută, în chip paradoxal, mai mult în Occident decât la noi¹⁰.

Într-un fel, proiectul nostru doctoral a avut chiar acest scop: (re)descoperirea și (re)valorificarea unuia dintre cei mai originali și provocatori teologi ortodocși români contemporani, așa cum a fost pr. Ion Bria.

Privitor la sintagma „Liturghia după Liturghie”, trebuie spus că ea se întâlnește din ce în ce mai des în studiile de misiune ortodoxe, atât în teologia românească, cât și în cea pan-ortodoxă. Mai sunt de amintit și alte documente ecumenice (cum ar fi *Together towards life*), precum și teologi din alte confesiuni și tradiții creștine care au subliniat importanța concepției sacramentale ortodoxe în exercitarea și înțelegerea lucrării misionare. Mai mult decât atât, unii teologi au extins sensul expresiei, mergând în direcții inedite față de sensul original, propus de preotul Ion Bria. Astfel, s-a ajuns la formularea unei alte sintagme, „Liturghie înainte de Liturghie”.

1. In ceea ce privește contribuția adusă de teologul român la dezvoltarea teologiei misionare ortodoxe în a doua jumătate a sec. XX, acesta s-a făcut pe următoarele paliere : caracterul triadologic al întregii existențe eclesiale și umane. Sfânta Treime este izvorul etern

⁸ Vezi în acest sens mai ales Ioan C. Teșu, „Teologul și Teologia, în gândirea Părintelui Profesor Ion Bria”, în Ioan Tulcan, Cristinel Ioja (coord.), op. cit., p. 291-314, și Ciprian Iulian Toroczka, „Părintele Profesor Ion Bria și harisma teologului”, în N. Moșoiu (coord.), op. cit., p. 535-549.

⁹ Ion Bria, *Al doilea botez. Itinerarele unei credințe și teologii de deschidere*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2005, p. 266.

¹⁰ „Faima de misionar al dreptei credințe a Pr. Prof. Dr. Ion Bria a depășit cu mult granițele teologiei românești, el devenind deja un corifeu al misiologiei universale”. Vezi David Pestroiu, „Părintele prof. dr. Ion Bria – misionar al Ortodoxiei”, în N. Moșoiu (coord.), op. cit., p. 447.

al comuniunii. „Dumnezeu este iubire” (1 In. 4,8). Dumnezeu reprezintă astfel țelul absolut și desăvârșit al vieții umane, culmea și modelul desăvârșirii. Misiunea creștinilor este de a releva importanța deosebită a dogmei treimice asupra destinului creștinilor în special și al tuturor oamenilor și a întregii creații în general.

2. Caracterul hristologic al umanității și al misiunii Bisericii, căci aceasta nu este altceva decât o mărturisire a centralității Logosului în toată creația. Înțelegerea lui Hristos ca Logos a lui Dumnezeu a fost dublată de redescoperirea doctrinei despre Logosul „cosmic”. Iisus Hristos este „Omul central” prin care sunt înțelese toate, baza unificatoare a întregii umanități. Acest caracter hristologic este dublat de cel pnevmatologic: prezența lui Hristos este una într-o dinamică permanentă, iar acest dinamism se face prin Duhul Sfânt. Astfel, El este prezent auditiv în cuvintele Scripturii, rostite chiar de El în slujirea Sa mesianică, cuvinte repetate liturgic și sacramental și cu aceeași eficiență evanghelizatoare ce pătrunde inima și convertește la taina divină dar și în cuvintele rugăciunii ca răspuns uman întru iubire la interpelarea divină iubitoare și mântuitoare.

3. Lucrarea de evanghelizare a Bisericii – întemeiată prin pogorârea Duhului Sfânt la Cincizecime și prin trimiterea Sfinților Apostoli la neamuri - nu este altceva decât lucrarea de vestire a Persoanei și a operei de mântuire a lui Iisus Hristos. Evanghelia posedă un caracter universal, iar lucrarea de evanghelizare reprezintă o cerință neîncetată a membrilor Bisericii, în orice timp și spațiu. Acțiunea de evanghelizare, este esențială pentru *zidirea* Bisericii, Trupul lui Hristos în istorie; extensiunea Bisericii este însuși scopul misiunii creștine. Prezența neîncetată a Duhului Sfânt în cadrul Bisericii încă de la întemeierea ei relevă și o altă dimensiune pe care aceasta o posedă: dimensiunea eshatologică. Ea este semnul, parabola și prezența anticipată a Împărăției lui Dumnezeu. Mărturia prin calitatea și sfințenia vieții este cel mai eficient mijloc de misiune, căci este mijlocul cel mai propice de a arăta prezența vie a lui Dumnezeu în viața oamenilor.

4. Misiunea coincide cu „extensiunea” Bisericii – Trup tainic al lui Hristos. Deși apostolicitatea se reflectă cel mai pregnant în succesiunea Apostolilor în ierarhia sacramentală a celor trei trepte clericale, de la lucrarea misionară nu trebuie să lipsească și laicii. Astfel, Bria vorbește despre un „apostolat al laicilor”. În special în și prin Liturghie, Biserica întregă își exprimă rolul ei sacramental, rol care nu se poate separa de starea ei de a fi „poporul lui Dumnezeu”.

5. Orientarea liturgică a misiunii ortodoxe reprezintă una dintre cele mai importante contribuții aduse de Părintele Ion Bria la dezvoltarea teologiei misionare din secolul al-XX lea. El a subliniat cu tărie relația indisolubilă dintre Biserică, misiune și Sfintele

Taine, în special Sfânta Euharistie. În acest sens a acordat o mare atenție sintagmei „Liturghia după Liturghie”, care reunește în sine diaconia, spiritualitatea, educația teologică, etica socială, disciplina politică creștină. Formula „Cu pace să ieșim!” din liturghia bizantină marchează simbolic și sacramental „trimiterea” credincioșilor în lume; în acest moment nu are loc „ieșirea” Bisericii ci „intrarea” ei în lume, o trecere într-un alt mod de liturghie care este „Liturghia” după Liturghie. În consecință, relația Liturghie – Spiritualitate – Misiune are ca bază bogăția vieții Bisericii în aspectele sale sacramentale.

6. Misiunea nu poate ocoli raportul Bisericii cu lumea, iar meritul Părintelui Bria este și acela că nu a evitat „confruntarea” cu tendințele secularizate ale lumii (post)moderne în care a trăit. Provocată să dea răspuns pertinent la probleme actuale ale umanității, Biserica trebuie să reafirme cu tărie – într-o veritabilă re-evangelizare – câteva din principiile sale fundamentale: valoarea fiecărei persoane umane, caracterul universal al lucrării mântuitoare a lui Iisus Hristos, scopul omului – „îndumnezeirea” sau realitatea socio-ecclesială ca fiind între „deja” și „nu încă”.

7. Viziunea optimistă a teologului român față de realitățile socio-culturale ale omului de azi se evidențiază și în comandamentul său pentru realizarea unei „culturi creștine”. Ea este „exprimarea Evangheliei și a credinței creștine în gândirea intelectuală (filosofie), în manifestarea artistică (poezie, artă, muzică), în organizarea socială (etică, moravuri), în viziunea istorică (regim politic, formă de stat)”. Tot despre cultura creștină se mai spune că este „tot ceea ce dă identitate unei comunități umane, prin fidelitate față de origini și deschidere față de viitor”. Cele afirmate constituie baza teologică a recunoașterii consistenței și valorii creației, a umanului, a materiei. Finalitatea fiind transfigurarea lumii, Revelația creștină nici nu degradează materia, nici nu distruge produsele naturale și umane.

8. Misiunea creștină presupune și problema inculturației sau problema transmiterii conținutului revelat al Sfintei Tradiții în toate timpurile și la toți oamenii de pretutindeni. Primul aspect ridică problema receptării Evangheliei, adică interpretarea textului biblic în funcție de contextul cultural și social în care se desfășoară misiunea. Cel de-al doilea vizează mecanismul de autocritică care întreține funcția de sinteză, de metamorfoză a Tradiției. Aici un rol decisiv îl are Biserica Ortodoxă, al cărei „geniu” constă tocmai în concepția ei dinamică despre Tradiție. „Dezvoltarea” acesteia marchează alte două aspecte intercondiționate: pe de o parte, *întreaga* operă a lui Iisus Hristos în timp, adică mesajul Apostolilor trimis Bisericii, iar pe de altă parte, modul de transmitere al Revelației dumnezeiești în istoria Bisericii, nu ca simplă trecere de la o generație la alta, ci ca o succesiune în care Biserica, în același timp, continuă și înnoiește credința de la început (In.

16, 13). Există o aplicare și o aprofundare a mesajului evanghelic în Tradiție pentru a satisface nevoile spirituale ale credincioșilor din fiecare nouă generație a Bisericii, iar această lucrare are loc ca o „harismă” eclezială sub influența Duhului Sfânt, „Duhul Adevărului”. Este un act care reclamă un discernământ (*phronema*, „cugetul lui Hristos”) al întregului corp eclezial (se face prin *consensus ecclesiae*); este un act critic de defnire și receptare continuă, în libertate și unitate în diversitate.

Un alt merit al preotului profesor Ion Bria este semnalul de alarmă tras de el: fără *ortopraxie*, *ortodoxia* riscă căderea în izolaționism și exclusivism sectar. *Lex credendi* este indisolubil legat de *lex orandi*. Din perspectivă creștină, misiunea Bisericii de eradicare a sărăciei și înlăturare a nedreptăților sociale aduce în discuție filantropia creștină (și implicit rolul parohiei în lumea de astăzi). Părintele Bria vede unitatea și integritatea vieții creștine în triumphiul realizat de 1) viața spirituală, mistică personală prin rugăciunea ce face din inimă altarul de jertfă de sine lui Dumnezeu pentru a face loc deplin harului și iubirii divine să sălășluiască interior pentru ca să nu mai trăim noi ci Hristos în noi, de 2) Liturgia euharistică și de 3) „Taina fratelui”, diaconia socială ce instaurează o nouă etică comunitară, cea evanghelică conformă cu voința și lucrarea divină și eclezială pentru lume. De asemenea, denunțarea tarelor sociale, a nedreptăților de tot felul, se face concomitent cu denunțarea metodelor misionare aflate în contradicție cu spiritul evanghelic, în speță prozelitismul. (Pe urmele considerațiilor Părintelui Dumitru Stăniloae, în rândul lucrării prozelitiste din secolul al-XX lea este inclusă nu doar activitatea anumitor secte, ci și uniaticismul promovat de Biserica romano-catolică.)

Expresia „Liturgia după Liturghie” survine în vocabularul Consiliului Ecumenic al Bisericilor la începutul anilor '70, fiind legată de numele actualului arhiepiscop al Albaniei, Anastasios Yannoulatos. La Conferința misionară mondială cu tema *Mântuirea astăzi* (Bankog, 1972), acesta a insistat asupra sensului tradiției dar și al dublei mișcări în care îi antrenează Biserica pe credincioșii ei prin cult: adunarea publică pentru Liturgia euharistică și alte rituri, respectiv trimiterea către mărturie creștină. Conceptul a fost reluat și aprofundat și cu alte ocazii de teologii ortodocși, cele mai importante momente fiind amintite de părintele Bria: Consultația ortodoxă *A mărturisi pe Hristos astăzi* (Mănăstirea Cernica, 1974), Consultația *A mărturisi pe Hristos prin viața liturgică a Bisericii* (Etchimiadzin, Armeni, 16-21 septembrie 1975), Consultația despre *Natura ecumenică a mărturiei Ortodoxe* (Valamo, Finlanda, 24-30 septembrie 1977), conferințele misionare de la Melbourne (1980) și San Antonio (1988), precum și Adunările generale ale CEB de la Nairobi (1975), Vancouver (1983) și Canbera (1991). Noțiunea a avut impact și în redactarea unor documente ecumenice

de mare importanță: *Martyria-Mission. The Witness of the Orthodox Churches Today* (WCC, Geneva 1980), *Go Forth in Peace. Orthodox Perspectives in Mission* (WCC, Geneva 1982 și 1986), iar câteva capitole din secțiunea despre Euharistie a documentului ecumenic BEM se referă și la aspectul misionar al Liturghiei. Mai exact, aceste documente au evidențiat dubla mișcare în care Biserica îi angrenează pe credincioșii ei: pe de o parte, îi adună public pentru celebrarea liturgică euharistică, iar pe de altă parte, îi trimite pentru a da mărturie în lume prin calitatea vieții lor morale și spirituale. Deși puțin evidentă la prima vedere, este vorba aici despre o strânsă relație între lucrarea misionară și teologia trinitară: misiunea reprezintă transpunerea în practică a teologiei trinitare, căci trimiterea apostolilor de către Hristos se întemeiază pe faptul că El Însuși este trimis de către Tatăl în Duhul (In. 20,21-23). De asemenea, trimiterea misionară este în esență trimiterea Duhului (In. 14, 26) ce dezvăluie viața lui Dumnezeu ca viață în comuniune (I Cor. 13,13). Misiunea creștină constă chiar în atragerea umanității și a creației în general în această viață de comuniune care există în Dumnezeu.

Relevanța concepției misionare despre „Liturghia după Liturghie” este una deosebit de importantă pentru teologia misionară ortodoxă și ecumenică. Vezi în acest sens provocatorul studiu semnat de Tamás Juhász, „Happy End sau Happy Begin? Observații protestante pe marginea cărții profesorului Ion Bria «Liturghia după Liturghie»”, în N. Moșoiu (coord.), op. cit., p. 203-210. Alte contribuții sunt recenziile la cartea părintelui Ion Bria, *Liturghia după Liturghie*: M. Blyth, „Liturgy After Liturgy, An Ecumenical Perspective”, în *Ecumenical Review* 44 (1992), nr. 1, p. 73-79; James J Stamoolis, „The Liturgy After the Liturgy: Mission and Witness from an Orthodox Perspective (Review)”, în *International Bulletin of Missionary Research* 23 (1999), nr. 2, p. 84; Rev. J. van der Merwe, „Bria, Ion 1996 - The liturgy after the liturgy, mission and witness from an orthodox perspective (Book Review)”, în *HTS Theologiese Studies/Theological Studies* 53 (1997), nr. 4, p. 1452-1453. Unii exegeți contemporani au tras concluzia că o „Liturghie după Liturghie” trebuie să presupună în mod absolut necesar și o „Liturghie înainte de Liturghie”! Vezi de exemplu Irina von Schlipe, „The Liturgy after the Liturgy”, text disponibil la adresa electronică <http://www.incommunion.org/2008/08/02/the-liturgy-after-the-liturgy/>. Aici se spune: „There cannot be a Liturgy after the Liturgy without a Liturgy coming first. That is: we cannot go out into the world and serve God without first joining other people in the Eucharist. But can there be a Liturgy without committed service to God preceding it? Surely we must praise God in our work and our life, before we can presume to come and be partakers in his glory at the Liturgy. Unless we engage the Holy Spirit in our work, then whatever we do, however

virtuous and useful, will not go beyond professionalism and be, at best, philanthropy. It will still be very useful and welcome to its beneficiaries, but it will not bring us into communion with God.”

Această idee a „Liturghiei înainte de Liturghie” este apărută și de Bishop Geevarghese Mor Coorilos, “Mission as Liturgy before Liturgy and as Contestation,” în P. Vassiliadis (ed.), *Orthodox Perspectives on Mission*, Regnum Edinburgh Centenary Series, Oxford 2013, p. 175- 178.

Dintre teologii ortodocși români care au analizat (chiar și tangențial) expresia „Liturghia după Liturghie” amintim pe pr. Prof. Dr. Aurel Pavel, *Reflecții critice asupra misiunii creștine*, 2 vol., Editura Astra Museum, Sibiu, 2014 și 2016, pr. Conf. Dr. Cristian Sonea, cu studiile „Rolul și locul laicilor în misiunea Bisericii în viziunea Părintelui Ion Bria”, în Ioan Tulcan, Cristinel Ioja (coord.), *Omagiu Pr. prof. dr. Ion Bria (1929-2002). The reception of his theological thinking and its relevance for the overpass of the ecumenical & missionary deadlock*, Ed. Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2009, p. 220-244; „Paradigma misionară ortodoxă și stadiul actual al cercetării în domeniul Misiologiei la noi în țară”, în *Credință și viață în Hristos, Anuarul Episcopiei Sălajului*, Zalău, 2008, p. 429-442., și lect. Dr. Ciprian Iulian Toroczkai, cu studiile „«The Liturgy After The Liturgy»: The Basic Principle in Rediscovering the Valences of the Orthodox Mission”, în pr. prof. dr. Aurel Pavel, pr. lect. dr. Daniel Buda, lect. dr. Ciprian Iulian Toroczkai(eds.), *Making Mission from the Model of Christ. The specificity of Orthodoxy and Ecumenism today*, Astra Museum, Sibiu, 2013, p. 292-307; „Role of the Parish in the Fulfilment of the Mission of the Church. Contribution of Fr Professor Ion Bria (1929-2002)”, în Laurențiu Streza, Vasile Vlad, Florin Dobrei, Radu Trifon, Alexandru Vlad (eds.), *Postmodernism – A Challenge to Contemporary Christianity*, Felicitas Publishing House/Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Stockholm/Deva, 2015, p. 415-435¹¹. Se mai adaugă și alte articole rezumativ, cum ar fi cel scris de diac. Dr. Cătălin Radu, intitulat chiar „Liturghie după Liturghie”¹², sau alți teologi români care ating tangențial problematica (a se vedea, ca exemplu elocvent, contribuțiile pr. Prof. Dr. Cristinel Ioja, „«Înnoirea» ca deziderat pastoral-misionar în gândirea teologică a Părintelui Profesor Ion Bria, în *Omagiu Pr. Prof. Dr. Ion Bria (1929-2002). The reception of his theological thinking an its relevance for the overpass of the ecumenical&missionary deadlock*”, *The International Symposium Arad 25-26 february Editura Universității “Aurel*

¹¹ A se mai vedea și capitolul „Profil de teolog misionar ortodox în secolul al XX-lea: Pr. Ion Bria”, din Ciprian Iulian Toroczkai, *Misiunea Bisericii Ortodoxe, ieri și astăzi*, Editura Astra Museum, Sibiu, 2016, p. 49-57.

¹² Cătălin Radu, „Liturghie după Liturghie”, text disponibil la adresa electronică <https://www.crestinortodox.ro/religie/liturghie-dupa-liturghie-118518.html> (accesat la 12.05.2018).

Vlaicu", Arad, 2009, p. 78-89, respectiv „Părintele Profesor Ion Bria și contribuția sa specifică în elaborarea unei Teologii Dogmatice cu implicații ecumenice”, în vol. *Relevanța operei Părintelui Profesor Ion Bria pentru viața bisericească și socială actuală. Direcții noi de cercetare în domeniul doctrinei, misiunii și unității Bisericii*, coordinator Pr. Dr. Nicolae Moșoiu, Editura Universității “Lucian Blaga”, Sibiu, 2010, p. 321-334. De asemenea, vezi pr. Conf. Dr. Nicolae Răzvan Stan, „Valorificarea deplină a doctrinei ortodoxe prin hristificarea existenței umane: o evaluare a gândirii teologice a Părintelui Ion Bria”, în *Omagiu Pr. Prof. Dr. Ion Bria (1929-2002). The reception of his theological thinking and its relevance for the overpass of the ecumenical & missionary deadlock, The International Symposium, Arad 25-26 February 2009*, Coordonatori: Ioan Tulcan și Cristinel Ioja, Ed. Universității Aurel Vlaicu, Arad, 2009, p. 245-269, și „Principiile spiritualității ortodoxe reliefate în opera părintelui profesor Ion Bria”, în vol. *Relevanța operei Părintelui Profesor Ion Bria pentru viața bisericească și socială actuală. Direcții noi de cercetare în domeniul doctrinei, misiunii și unității Bisericii/The Relevance of Reverend Professor Ion Bria's work for contemporary society and for the life of the Church. New Directions in the Research of Church Doctrine, Mission, and Unity*, Coordonator: Pr. Conf. Univ. Dr. Nicolae Moșoiu, Ed. Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2010, p. 481-494).

Interesant este că aproape toți acești autori se referă la expresie fără a diferenția între ideile arhiepiscopului Anastasios Yannoulatos și cele ale profesorului Ion Bria – încă o dovadă în ceea ce privește similitudinea viziunii și a ideilor celor doi mari teologi misionari ortodocși.

În ceea ce privește relevanța sintagmei misionare, preotul profesor Bria însuși sublinia că expresia „Liturghia după Liturghie” are meritul să evite pericolul izolaționismului liturgic, care a păscut de-a lungul timpului Ortodoxia. Pe de altă parte, ea reaşează la adevărata ei dimensiune slujirea liturgică ca formă de *martyria*. Și mai important însă este faptul că viziunea „Liturghiei după Liturghie” păstrează echilibrul între sfințenia personală, prin asceză și rugăciune, și contextul social și cultural în care trăiesc creștinii și oamenii în general. Ortopraxia, asceza, are în vedere nu doar patimile trupești, ci și răul social care se manifestă în instituții și ideologii ce degradează omul și deturbează destinul acestuia. Încheiem studiul nostru cu critica pe care Pr. Ion Bria o făcea unui anumit tip de teologie ortodoxă: „Identificată cu Teologia mistică a Bisericii Răsăritene, cu gnoza apofatică, cu spiritualitatea isihasmului, cu monahismul atonit, Ortodoxia părea că se concentrează cu orice preț asupra teologiei – misterul ființei lui Dumnezeu și contemplația acestuia, lăsând pe plan secundar iconomia, adică desfășurarea în istorie a planului lui Dumnezeu de a mântui lumea. Dualismul

dintre natură și persoană, separarea dintre iconomia Fiului și cea a Duhului Sfânt, caracterul complex al persoanei, toate aceste atribute preferate de anumiți teologi ortodocși ... dădeau impresia că reflexia teologică este incompletă”. Ceea ce lipsea era revelarea componentelor socio-morale pe care le posedă noțiunea de îndumnezeire (theosis). Dar experiența mistică a îndumnezeirii nu poate fi lipsită de conexiunea cu Liturghia și viața cotidiană a omului. Iconomia mântuirii se desfășoară pe mai multe planuri, iar valorile Evangheliei trebuie să evite situații trecute, când între teoria și praxis exista ruptură, nu reciprocitate. „De aici contradicții flagrante întâlnite în fosta perioadă comunistă: se vorbea de theosis, dar se tolera violarea drepturilor omului; se vorbea de filocalie, dar se închideau ochii în fața distrugerii creației cu armele și tehnica nucleară”¹³. O lecție a trecutului recent pe care teologii ortodocși de astăzi nu-și pot permite să o ignore...

De altfel, putem observa chiar un „universalism” al gândirii pr. Bria, atât pe plan pan-ortodox, cât și ecumenic. Părintele Nicolae Moșoiu a evidențiat corect acest aspect într-un medalion pe care i l-a dedicat într-un „Manual ortodox de ecumenism”¹⁴. (Unii exegeți au vorbit chiar despre „o luptă” dusă de Bria împotriva „hegemoniei elenismului și slavonismului”¹⁵.) Un exemplu concludent amintim în continuare.

Într-unul dintre documentele ecumenice, *Together towards Life. Mission and Evangelism in Changing Landscapes*¹⁶, se face referire directă la pr. Bria și sintagma „Liturghie după Liturghie”, cu referire la prezența și lucrarea Duhului Sfânt în lume, izvor al misiunii creștine (secțiunile 16 și 17): „Biblical witness attests to a variety of understandings of the role of the Holy Spirit in mission. One perspective on the role of the Holy Spirit in mission emphasizes the Holy Spirit as fully dependent on Christ, as the Paraclete and the one who will come as Counselor and Advocate only after Christ has gone to the Father. The Holy Spirit is seen as the continuing presence of Christ, his agent to fulfill the task of mission. This understanding leads to a missiology focusing on sending out and going forth. Therefore, a pneumatological focus on Christian mission recognizes that mission is essentially christologically based and relates the work of the Holy Spirit to the salvation through Jesus Christ.

¹³Vezi Ion Bria, *Liturghia după Liturghie*, p. 30-32.

¹⁴ Nicolae Moșoiu, „Fr. Ion Bria”, în în Pantelis Kalaitzidis et al. (eds.), *Orthodox Handbook on Ecumenism*, Regnum Books International, Oxford, 2013, p. 190-193.

¹⁵ Răzvan Emanuel Fibișan, „Hegemonia elenismului și slavonismului din perspectiva Părintelui Ion Bria”, în *AB* nr. 10-12 (2015), p. 90-97.

¹⁶ Jooseop Keum (ed.), *Together towards Life. Mission and Evangelism in Changing Landscapes*, WCC Publications, Geneva, 2013, p. 9. Text disponibil la adresa electronică https://www.oikoumene.org/en/resources/publications/TogethertowardsLife_SAMPLE.pdf (accesat la 10.06.2018).

Another perspective emphasizes that the Holy Spirit is the “Spirit of Truth” that leads us to the “whole truth” (John 16:13) and blows wherever he/she wills (John 3:8), thus embracing the whole of the cosmos; it proclaims the Holy Spirit as the source of Christ and the church as the eschatological coming together (synaxis) of the people of God in God’s kingdom. This second perspective posits that the faithful go forth in peace (in mission) after they have experienced in their eucharistic gathering the eschatological kingdom of God as a glimpse and foretaste of it. Mission as going forth is thus the outcome, rather than the origin of the church, and is called “liturgy after the Liturgy.”¹⁷

Studiile publicate de preotul Bria în revista *International Review of Mission*, și mai ales cele în care se regăsește sintagma „Liturghie după Liturghie”, sunt considerate de către un teolog grec drept o contribuție esențială adusă de teologii ortodocși în cadrul dialogului ecumenic contemporan. Cu referire și la contribuția adusă în acest sens de arhiepiscopul Anastasios, se spune: „The “liturgy after the Liturgy” was a new perspective, although rooted in the heart of tradition. The meaning of this outlook is that the vision of the kingdom, which is revealed in the Divine Liturgy, concerns the whole world, and that it has to be diffused as witness and service to the whole of society. The witness that is given after the Liturgy is an organic part of it, not something added on and therefore of secondary importance. The formula “liturgy after the Liturgy” was first articulated by Anastasios Yannoulatos in 1975 in *Etchmiadzine*, Armenia, and since then, along with the valuable contribution of Ion Bria, has become an established phrase that is used often in the IRM”¹⁸.

Și alți teologi, de diferite confesiuni, au preluat sintagma „Liturghia după Liturghie”. De exemplu, teologul orthodox grec Petros Vassiliadis, implicat și el în dialogul ecumenic, o

¹⁷ Traducere românească pr. Dr. Daniel Buda, „Împreună spre viață: Misiune și evanghelism în contexte în schimbare. O nouă afirmare a Consiliului Mondial al Bisericilor (CMB) despre Misiune și Evanghelism”, în pr. prof. dr. Aurel Pavel, pr. lect. dr. Daniel Buda, lect. dr. Ciprian Iulian Toroczkai (eds.), *Making Mission from the Model of Christ. The specificity of Orthodoxy and Ecumenism today*, Astra Museum, Sibiu, 2013, p. 24-56 (text disponibil la adresa electronică <http://teologie.ulbsibiu.ro/wp-content/uploads/2017/05/a-face-misiune-vol-1-320.pdf>, accesat la 10.05.2018): „Mărturia biblică atestă o varietate de înțelegeri a rolului Sfântului Duh în misiune. O perspectivă a rolului Sfântului Duh în misiune îl înfățișează pe Duhul Sfânt ca fiind pe deplin dependent de Hristos, Paracletul și Cel care va veni ca și Mângâietor și apărător doar după ce Hristos a mers la Tatăl. Duhul Sfânt este văzut drept continua prezență a lui Hristos, Agentul Lui pentru a împlini sarcina misiunii. Această înțelegere conduce spre o misiologie concentrată pe trimitere și mergere. Prin urmare, o concentrare pneumatologică pe misiunea creștină recunoaște că misiunea este fundamentată în mod esențial cristologic și se leagă de lucrarea Duhului Sfânt pentru mântuirea prin Iisus Hristos. 17. O altă perspectivă relevă faptul că Sfântul Duh este “Duhul Adevărului” Care ne conduce spre “tot adevărul” (Ioan 16, 13) și suflă oriunde vrea (Ioan 3, 8), îmbrățișând astfel întregul cosmos ; îl proclamă pe Duhul Sfânt ca sursă a lui Hristos și biserica drept o adunare (synaxis) eschatologică a poporului lui Dumnezeu în împărăția lui Dumnezeu. Această a doua perspectivă susține că credințioșii ies în pace (în misiune) după ce au experimentat în adunările lor euharistice împărăția euharistică a lui Dumnezeu ca o privire și pregustare a ei. Misiunea ca ieșire este astfel rezultatul mai degrabă decât originea bisericii și este numită “liturghie după liturghie”.

¹⁸ Athanasios N. Papatthasiou, „Tradition as Impulse for Renewal and Witness: Introducing Orthodox Missiology in the IRM”, în *IRM* 100 (2011), nr. 2, p. 203-215, aici p. 209.

folosește pentru a aminti de „dimensiunea cosmică a teologiei liturgice”¹⁹. Chiar și atunci când teologul roman nu este citat direct, Vassiliadis se face un ecou al ideilor sale privitoare la relația indisolubilă care există (și trebuie exercitată prin lucrarea misionară) între viața liturgică și cea social-filantropică²⁰.

Acestea au fost doar câteva dintre cele mai importante contribuții aduse la reliefașarea importanței sintagmei „Liturghia după Liturghie” astăzi. Fără a avea nicio pretenție de exhaustivitate, remarcăm totuși că posteritatea sa este din ce în ce mai „strălucitoare”. Pe de altă parte, sunt încă multe aspecte ce se cuvin a fi aprofundate. Spre exemplu, ar fi interesant de făcut o paralelă cu mișcările de „renaștere liturgică” atât din Ortodoxie (poate pe viitor o teză de doctorat care să compare operele lui Ion Bria și Alexander Schmemmann²¹), cât și în alte tradiții creștine (cum ar fi cea din romano-catolicism, promovate de Odo Casel și dom Lambert Beauduin²²). De altfel, și în neoprotestantism își găsește ecou concepția misiologică a preotului Ion Bria, în cadrul căreia o poziția centrală o ocupă sintagma misionară „Liturghia după Liturghie”²³.

Ajunși la finalul cercetării noastre privind opera Pr. Prof. Ion Bria subliniem importanța deosebită pe care ea a avut-o la cristalizarea și dezvoltarea unei teologii misionare ortodoxe în a doua jumătate a sec. XX și începutul sec. XXI. Astfel, părintele Bria, încă de la sfârșitul anilor '70 și începutul anilor '80 ai veacului trecut, a încercat să elaboreze o „autentică teologie misionară ortodoxă”, care să aducă o împrăștiare și o dinamizare a lucrării pastoral-misionare a Bisericii în mijlocul poporului lui Dumnezeu. Fiind un „expert minunat în teme de misiune”²⁴, teologul român a integrat conceptul de „Liturghie după Liturghie” ca fiind organic legat de viața și misiunea Bisericii²⁵.

¹⁹ Petros Vassiliadis, „Apocalypse and Liturgy”, în *SVTQ* 41 (1997), p. 95-112, aici p. 112 nota 56.

²⁰ Vezi idem, „The Social Dimension of the Orthodox Liturgy: From Biblical Dynamism to a Doxological Liturgism”, în *RES-Sibiu*, 9 (2017), nr. 2, p. 132-153.

²¹ Interes prezintă teza susținută de Elizabeth Newman la Duke University în anul 1990, „Alexander Schmemmann and Orthodox Theology: the liturgy as sacred *Sprachspiel*” (mai ales cap. „An ethical approach: the liturgy as public space”, p. 267-279). Aceasta a rămas din păcate nepublicată.

²² Interesant în acest sens este studiul lui Slavko Krajnc, „Liturgy and Mission”, în *Bogoslovni vestnik* 74 (2014), nr. 3, p. 435-448.

²³ Vezi de exemplu Corneliu C. Simuț, *Traditionalism and Radicalism in the History of Christian Thought*, Palgrave, Macmillan, 2010, p. 37-66 (cap. „Traditional Christian Thought in Postmodernity: Ion Bria and Pastoral Ecclesiology in the Twentieth Century”)

²⁴ Christoph Tapernoux, „The Special Commission on Orthodox Participation in the World Council of Churches (WCC) – Background of a Process as Reflected in some Contributions by Father I. Bria”, în Ioan Tulcan, Cristinel Ioja (coord.), op. cit., p. 287.

²⁵ Ioan Tulcan, Cristinel Ioja, „Cuvânt înainte”, în *Ibidem*, p. 10.